

*Ярослав Соловецький,
студент III курсу КДА*

Відкриття Київського університету святого Володимира й виникнення документальної історичної школи

Відкриття Київського університету святого Володимира було підготовлено всім ходом економічного, політичного та культурного розвитку Правобережної України. Політичне рішення російського уряду заснувати університет західного типу в Києві поставало нагально у 30-ті роки XIX століття, після придушення польського повстання, коли політика російського уряду щодо Правобережної України різко змінилася. Замість польських шкіл відкривалися російські, російська мова стала мовою діловодства в усіх установах і закладах правобережних губерній.

Київський університет св. Володимира успадкував кращі традиції Києво-Могилянської Академії, досвід тогочасних російських університетів. Він став шостим університетом Росії — на час його відкриття в імперії існували Московський (1755), Дерптський (1802), Казанський (1804), Харківський (1805), Петербурзький (1819) університети.

Київський учбовий округ у складі Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської губерній був утворений 14 грудня 1832 року. 8 листопада 1833 року підписано наказ про заснування

Київського університету, 25 грудня — затверджено його персональний тимчасовий статут. До Києва були переведені професори із закритого польського Волинського ліцею у Кременці, перевезена бібліотека, колекції. Урочисте відкриття Київського університету відбулося 15 липня 1834 року, з 28 серпня почалося навчання. У період між цими датами йшов прийом студентів¹.

З 1834 до 1841 рр. в університеті функціонували два факультети: філософський та юридичний, а з 1841 р. — ще й медичний. Філософський факультет розподілявся на два відділення: перше — історико-філологічне, друге — фізико-математичне. Питання про розподіл історико-філологічного відділення на розряди поставало декілька разів. 10 квітня 1879 р. відбувся остаточний розподіл предметів історико-філологічного факультету, порядок якого затвердив міністр народної освіти.

Із самого початку викладацький склад університету св. Володимира був здебільшого польським. Лише два викладачі були українці — перший ректор М.О. Максимович і перший професійний історик, професор всесвітньої історії В.Ф. Цих².

Михайло Олександрович Максимович (1804–1873)³ 23 березня 1834 року був призначений ординарним професором російської словесності та деканом першого історико-філологічного відділення філософського факультету. Офіційно ректором Київського університету його затверджено 18 жовтня 1834 року, ці обов'язки він виконував до грудня 1835 р. Вивчаючи історію російської літератури і мови, він розпочав самостійні дослідження стародавньої української історії. Праці вченого відзначалися точним фактичним аналізом.

Коли М.О. Максимович залишив університет і усамітнився на Михайлівій горі, він продовжував вивчати історію. Так, у листі до М.Т. Погодіна його зізнання про Богдана Хмельницького можна вважати політичною сповіддю: “У Вас (у Великоросії) багато хто дивиться на всю руську землю з москворецької висоти, тут (у

Малоросії) інші дивляться на неї із запорізької поетичної Савур-могили; моя точка зору на всю єдину руську землю над Дніпром, з висоти Старо-Київської, із пагорба святого Андрія Первозванного”⁴.

Кандидат Харківського університету Володимир Францевич Цих⁵ (1805–1837) був призначений 18 лютого 1834 року екстраординарним професором всесвітньої історії. У своїй діяльності він намагався втілити метод викладання всесвітньої історії, описаний ним у магістерській дисертації “Рассуждения о способе преподавания истории”, (захистив у 1833 році у Харкові). В.Ф. Цих був переконаний, що історія, як наука, відображає план духовного життя кожного народу і всього людства в цілому. Вчений підкреслював, що історія повинна бути всенаукою відносно попередніх періодів життя людства⁶.

М.О. Максимович і В.Ф. Цих стояли біля витоків виникнення історичної школи Київського університету, вони закладали її традиції. На початку XIX століття в українських вчених виникла нагальна необхідність об’єднати свої зусилля у розробці вивчення історії України, створити програму її дослідження та виховати дійсно професійну генерацію вчених-викладачів.

Лекції з російської історії з 1836–1837 рр. почав читати вихованець Петербурзького Головного педагогічного інституту — ад’юнкт, згодом заслужений екстраординарний професор всесвітньої історії Олексій Іванович Ставровський⁷ (1811–1882). Однак фундатором предмету російської історії в університеті з повним правом слід вважати Василя Федоровича Домбровського⁸ (1810–1845), який розробляв його у 1838–1845 рр. За спогадами студента М. Гербеля⁹, історик мав натхненний дар слова, надзвичайну пам’ять.

Восени 1844 р. через хворобу, а потім смерть В.Ф. Домбровського, викладання російської історії в університеті припинилося взагалі. Проте кандидатура нового викладача — магістра російської історії М.І. Костомарова¹⁰ (1817–1885), запропонована міністром народної освіти, 2 листопада 1844 року була забалотована Радою

університету. Пройшов майже рік. У цей час магістр працював старшим вчителем історії у першій Київській гімназії. Виразну характеристику М.І. Костомарова-вчителя навів у споминах видатний український живописець М.М. Ге: “Микола Іванович Костомаров був найулюбленишим вчителем. Не було жодного учня, який би не слухав його оповідей з російської історії. Його уроки всі чекали. Таке ж саме враження він справляв у жіночому пансіоні й потім в університеті”¹¹. 4 червня 1846 р. М.І. Костомарова одногосно обрано Радою університету ад’юнктом кафедри російської історії, на якій викладав короткий час — до 30-го березня 1847 року — дати арешту у справі Кирило-Мефодіївського товариства.

Відзначимо, що працюючи у Київському університеті, М.І. Костомаров заклав новий напрям історіографії — народницьку школу, основна увага якої спрямовувалася на висвітлення історії народних мас, як головної рушійної сили суспільного розвитку.

Київський університет, в якому видатний історик розпочав свою діяльність, першим визначив його вчені заслуги: у 1864 р. він визнав М.І. Костомарова доктором історії, а святкуючи п’ятдесятиріччя свого існування, вибрав почесним членом¹².

Наступником М.І. Костомарова на кафедрі російської історії став 24-річний кандидат Петербурзького Головного педагогічного інституту — Платон Васильович Павлов¹³ (1823—1895), який 22-го травня 1847 р. був призначений ад’юнктом в університет святого Володимира, а 27 червня 1847 р. здобув ступінь магістра грецької словесності у Петербурзькому університеті. У Києві на нього чекала зміна спеціальності. 31 грудня 1850 р. ад’юнкт П.В. Павлов був затверджений екстраординарним професором, а 26 березня 1852 р. ординарним професором кафедри російської історії. Викладав П.В. Павлов курс російської історії дванадцять років — з вересня 1847 р. до грудня 1859 р. В 1849 р. він здобув ступінь доктора історичних наук, політичної економії і статистики у Московському університеті. Його дисертація “Об историческом зна-

ченні царствования Бориса Годунова”¹⁴ стала блискучим явищем тодішньої російської історії, ввела його до кола представників державницької школи в російській історіографії.

Із діяльністю П.В. Павлова пов'язане систематичне пропонування конкурсних тем з російської історії. У своїх лекціях професор Павлов ставив перед слухачами гострі питання, які безпосередньо перегукувалися з сучасністю, і впливав тим самим на формування світогляду молоді, настроював її на критичне осмислення дійсності. У спогадах студент, згодом професор правник Київського університету О.В. Романович-Славатинський відзначив: “Навряд чиї-небудь лекції так сприяли розумовому розвитку, як лекції цього професора..., він читав нам не стільки російську історію, скільки історію світової цивілізації”¹⁵. Ще на початку 50-х років XIX століття вчений, з'ясовуючи закономірність історії, на підставі історичного досвіду людства намагався вивести основний історичний закон. Формулював його так: “Історія російського суспільства зокрема та історія суспільства взагалі є здійснення у даній місцевості в певний час закону взаємності речових й моральних послуг для задоволення речового і морального споживання згідно з вдосконаленням способів сучасного виробництва, закону, що постійно порушується зовнішніми причинами, та через розвиток споживання, а також засобів виробництва, і внаслідок цього, який прагне поновитися шляхом перетворень і переворотів то зверху, то знизу”¹⁶.

Відстоюючи демократичні погляди на історію та необхідність освіти для народу, при підтримці попечителя Київського учбового округу в 1858–1861 рр., видатного вченого-хірурга М.І. Пирогова (1810–1881), П.В. Павлов керував організацією перших недільних шкіл у Києві для трудового населення міста.

Наказом міністерства народної освіти від 11 грудня 1859 р. ординарний професор П.В. Павлов був призначений членом Петербурзької археографічної комісії із звільненням від посади у Києві¹⁷.

Підсумуюмо: викладацьку діяльність В.Ф. Домбровського, М.І. Костомарова, П.В. Павлова можна визнати часом становлення, по-

шуку, обґрунтування принципів історичної школи Київського університету XIX століття¹⁸.

Період 1860–1884 рр. — це не дуже сприятливий час у викладанні російської історії, з ним пов'язана наукова діяльність професорів В.С. Іконнікова та В.Б. Антоновича, початок формування ними своєї історичної школи — київської школи документалістів¹⁹.

Враховуючи велику вагу і обсяг предмету російської історії 23 лютого 1868 р., Рада університету святого Володимира призначила колишніх випускників, доцентів Івана Васильовича Лашніюкова²⁰ (1823–1869) та Володимира Степановича Іконнікова²¹ (1841–1923) на вакантну кафедру російської історії. Як викладач, І.В. Лашніюков повинен зайняти почесне місце серед кращих діячів свого часу, бо мав великий вплив на молодь. Він «викладав не оповідну, фактичну історію, а прагматичну, філософську»²². Професор Іконніков викладав в університеті (по 1884 рік) стародавній період історії Північно-Східної Росії (із включенням Новгород і Пскова); московський і новий період російської історії до часів Олександра I, окремий курс російської історіографії. Він сорок років обіймав посаду головного редактора «Университетских известий», щомісячного часопису — одного з кращих наукових видань свого часу, що займав перше місце серед університетських видань. Упродовж 1870–1917 років вчений публікував у часописі «Русская старина» систематичні огляди поточної історичної літератури, які і досі не втратили свого бібліографічного значення. Виконував він також обов'язки голови Історичного товариства прп. Нестора Літописця (1874–1877 і 1893–1895), одним із засновників якого він і був. Його обрали почесним членом ряду університетів, учбових товариств і комісій, у 1892 р. — заслуженим професором Київського університету, у 1920 р. — академіком Української академії наук²³.

Володимир Боніфатієвич Антонович²⁴ (1830–1908), один із найвидатніших українських істориків і громадських діячів другої половини XIX століття, закінчив два курси Київського університету —

медичний (1851–1855) та історико-філологічний факультет (1856–1860). У 1863–1880 рр. працював головним редактором видань тимчасової комісії для розбору древніх актів. У 1870 р. одержав ступінь магістра російської історії і був призначений штатним доцентом кафедри історії. У 1878 р. доцент В.Б. Антонович отримав ступінь доктора російської історії (дисертація “Почерк истории Великого княжества Литовського до смерти великого князя Ольгерда”), був обраний ординарним професором кафедри російської історії²⁵.

В університеті В.Б. Антонович в 1870–1884 рр. читав курси лекцій: історія Русі у домонгольський період; історія Південно-Західної Русі; джерела Західно-Руської історії. “Значний розум, велика ерудиція, вийнятковий критичний талант, надзвичайно широкий загальний розвиток, які поєднувались із незвичайною добротою, скромністю, делікатністю почуттів, чудовою працездатністю, послідовним світосприйманням, любов’ю до рідного краю, народу, надзвичайною терпимістю, стійкістю у переконаннях, чесністю у своїх діях”, — так характеризував свого вчителя Василь Данилевич²⁶. В.Б. Антонович зазначав, що, вивчаючи історію свого народу, потрібно об’єктивно ставитися до предмету, тверезо і критично дивитися на минуле. На підставі ґрунтовного вивчення фактів, неупереджено прикладати до історії свого народу загальні закони розвитку людства, сумлінно виважувати часткові умови народного життя із типом загальних законів. Він писав: “Якщо неупереджене відношення до предмету зобов’язує історика не обминати, не приховувати, не списувати факти, а ретельно перевіряти їх, воно ж і примушує його, якщо істина останніх стає йому зрозумілою, відноситися із гарячою симпатією чи з поважним засудженням до явищ минулого”²⁷. Саме таке вивчення вітчизняної історії, за переконанням В.Б. Антоновича, допоможе зберегти почуття любові до Батьківщини та розвинути і обґрунтувати їх на основі міцної критики і точних знань.

Розглядаючи свій предмет як історію країни, держави, народу, В.Б. Антонович, яскравий представник народницького напрямку в українській історіографії, доводив, що “історія повинна займатися життям власне народних мас, які складають народність”, бо один лише виклад історії країни та держави не відповідає встановленому поняттю історії²⁸.

Від 60–70 років XIX століття серйозна увага приділялась значному поліпшенню учбово-викладацької діяльності університетів. До цього часу викладання на гуманітарних факультетах проходило виключно у лекційній формі. За ініціативою попечителя Київського учбового округу М.І. Пирогова, з 1 січня 1859 р. до серпня 1860 р. в університеті тимчасово була створена педагогічна семінарія, яка існувала до відкриття педагогічних курсів. Поступовий методичний розвиток курсу російської історії з часом оформлювався у загально-визнані сьогодні семінарські заняття, заліки, іспити, співбесіди, реферування. Сама лекційна форма викладу якісно покращувалась, подача матеріалу ставала більш науковою, проблемною. Включення до курсу російської історії предметів джерелознавства та історіографії з 70-х років XIX ст. робило історію як науку ґрунтовною, більш глибинною. Період кінця 60-х середини 80-х рр. XIX ст. можна вважати часом втілення і розробки принципів історичної школи Київського університету молодшим поколінням її вихованців — І.В. Лашнюковим, В.С. Іконниковим, В.Б. Антоновичем, формування останнім власної київської документальної школи істориків²⁹.

Зробивши короткий розгляд історичної освіти в Київському університеті, перейдемо до другої частини доповіді: наукової розробки проблем історії Росії та України вченими Київського університету.

Викладачі кафедри російської історії Київського університету В.Ф. Домбровський, М.І. Костомаров, П.В. Павлов, І.В. Лашнюков, В.С. Іконников, В.Б. Антонович працювали над проблемами історії Росії та України хронологічно у різні роки упродовж п’яти десятиліть. Як яскраві науковці, що належали до різних напрямків історичної науки,

вони уособлювали свій власний підхід і розуміння історичного процесу, методології історичної науки. У їх творчій спадщині залишилися дослідження різної наукової цінності, що мали не однаковий вплив на подальший розвиток української історичної науки. Однак, всі вони належали до історичної школи Київського університету XIX століття, започаткували її становлення, традиції та подальший розвиток. Враховуючи все це, вважаємо, що внесок кожного маємо розглянути індивідуально.

Підсумком діяльності фундатора наукового вивчення української історії у Київському університеті у 1837–1845 рр. В.Ф. Домбровського стала розробка питань краєзнавчої історії Правобережної України, що були висвітлені у працях “Острожская старина”, “Луцк”, “Очерк города Чернигова в древнее и новое время”, “О кременецком замке”. Ці популяризаційні нариси написані у формі подорожніх нотаток. Поряд із викладом літописних і відомих історичних фактів автор наводив й свої особисті враження. Праці були одними з перших досліджень краєзнавства Правобережжя взагалі та одними з перших спроб дослідження в історії українського просвітництва в цілому, і для свого часу становили значний науковий інтерес. Друкувалися вони у започаткованому М.О. Максимовичем альманасі “Киевлянин”³⁰.

Науковим спадком М.І. Костомарова за час роботи у Київському університеті була “Славянская мифология”³¹ — витяг із лекцій, які вчений читав у другій половині 1846 р. У цій праці мало місце дослідження стародавніх поетичних уявлень слов’ян про природу, їх світосприймання, міфологію. У першій частині автор виклав зміст міфології слов’ян, у другій — висвітлив свята язичницьких слов’ян, у третій — свої зауваження щодо язичницького богослужіння, особливо в Росії. За характером дослідження ця праця була етнографічним твором. Як визначив український історик й етнограф П.Н. Попов, “Славянская мифология” повинна була обґрунтувати прагнення Кирило-мефодіївців до об’єднання слов’ян у єдине політичне тіло (на федеративних началах), єдину духовну цілісність...³².

Докторська дисертація П.В. Павлова “Об историческом значении царствования Бориса Годунова” та дві статті “О земских соборах XVI—XVII ст.” належать до наукового спадку історика за період його роботи у Київському університеті у 1847—1859 рр. Вчений використовував історичні факти та ідеї, введені попередниками і сучасниками — С.М. Соловйовим, М.І. Костомаровим, К.Д. Кавелініним, Д.М. Чичерініним, А.П. Щаповим. У першій своїй праці П.В. Павлов зупинився на межі двох епох напередодні “смутного часу”, охарактеризував сутність царювання Бориса Годунова, намагався пояснити значення смутної доби, значення царювання перших Романових і значення епохи перетворень.

У своїй праці “О некоторых земских соборах XVI—XVII ст.” П.В. Павлов писав, що “народні зібрання руської держави уособлювали самостійність обласну, служилу, общинну, церковну, всього народу. У цих зібраннях давньоруського суспільства союзна держава мала гарантії супроти надмірного посилення централізації, супроти різкого піднесення одного стану за рахунок іншого”³³. Вчений розглянув діяльність земських соборів 1549, 1566, 1598 рр. Оцінюючи результати розвитку вітчизняної історичної науки другої чверті XIX ст., О.М. Пипін назвав П.В. Павлова кращим серед великих представників “нової історичної школи” 40-х років, імена яких залишаються у пам’яті російської історіографії.³⁴

До наукової спадщини І.В. Лашнюкова, талановитого вихованця школи П.В. Павлова, представника народницького напрямку історичної школи Київського університету середини XIX ст., підносяться “Почерки внутреннего быта славян и русского общества до XIII в.”, лекції з російської історії 1462—1613 рр., “Очерки русской историографии и истории”, магістерська дисертація “Владимир Мономах и его время”, рецензії на статтю М.І. Костомарова про Богдана Хмельницького.

Курс лекцій І.В. Лашнюкова охоплював період від IX ст. до XVII ст. (1613 р.), був побудований на історичній основі — автор

постійно подавав історіографію вивчення питання, викладав свої міркування щодо цього. Наголосимо, що вчений звернув увагу переважно на внутрішній стан суспільства до половини XIII ст., подав ґрунтовні, фактичні нариси часів Івана III, Василя Івановича, Івана Грозного, Бориса Годунова.

Вироблений критичним методом стиль викладу вчений застосував в історіографічній праці "Очерки русской историографии и истории". На час написання нарису в історичній літературі ще не було узагальнюючих історіографічних творів. І.В. Лашніюков не мав попередників у цій галузі знань і його твір з повним правом слід вважати однією з перших загальних праць російської історіографії. У семи главах роботи вчений висвітлив історіографію удільно-вічової Русі, різні погляди в історичній науці про становлення Руської держави, Київський та Галицько-Волинський літопис, зведення літопису Суздальського, історіографію Московської держави, записки сучасників: князя А. Курбського, Котшихіна; записки іноземців про Росію: Мартіна Бера, Адама Олеарія, Луї Боплана; характер російської історіографії XVIII–XIX ст. ст. Вчений на великому історіографічному матеріалі прослідкував як в історичних працях відображується життя народу. Це було наукове новаторство, єдиний приклад серед історіографічних праць всієї дворянсько-буржуазної історичної науки³⁵. Найвище серед усіх авторів він ставив літописців XI – початку XII ст. ст., які, на його думку, змогли "скласти доволі повну, зв'язану і дивовижно правдиву історію народу"³⁶.

Характеризуючи історіографію, вчений звернув увагу на відображення в історичній літературі життя народу: "Історіографія певного народу — це найкраще відображення його характеру, його розумового і морального стану у різні епохи життя, й разом із тим, найкращий вимір його політичного розвитку і громадянського національного самопізнання, ширий звіт того, що зробив народ у своєму житті"³⁷. Також І.В. Лашніюков зупинив свій погляд на проблемі періодизації історії російської історичної науки. Цю проблему чітко усвідомили

лише чотири історики: І.В. Лашнюков, В.Й. Ключевський, П.Н. Мілюков, О.С. Лаппо-Данилевський. Першим серед них був київський вчений.

У магістерській дисертації “Владимир Мономах и его время” вчений дослідив політичні устремління Володимира Мономаха з при-
таманним саме йому бажанням стати у центрі державного життя Русі
свого часу. Час Мономаха — доба внутрішньої і зовнішньої бо-
ротьби, серед якої вироблялися основи політичного і суспільного
життя, визначилася історична роль нашого народу.

Підсумовуючи внесок у наукову розробку історичної науки україн-
ського історика-народовця І.В. Лашнюкова, вихованця школи про-
фесора Павлова та яскравого представника історичної школи Київ-
ського університету середини ХІХ ст., визначимо, що у широкому
розумінні поступального руху загальнолюдського історичного проце-
су, вчений стояв на рівні передової прогресивної західноєвропейсь-
кої історичної думки. Працював у жанрі “малих історичних форм”,
яким властива струнка, чітка, логічна побудова думки, простий, доступ-
ний стиль викладу³⁸.

Серед наукового доробку В.С. Іконникова періоду 1867–1884
років є праці різних напрямків. Центральне місце у творчості вченого
посіли історіографічні роботи, в яких були проаналізовані загальні про-
цеси, основні етапи, вузлові проблеми історичної науки: “Скептическая
школа в русской историографии и ее противники”, “Русская истори-
ческая наука в 25-летие 1855–1880”, “Обзор литературы русской
истории за 1874–1876”. Цікавили вченого погляди і вчинки дер-
жавних, громадських діячів. Серед досліджень, присвячених історії
Росії різних періодів, що висвітлювали питання суспільно-політичних
рухів, становлення поглядів певних прошарків суспільства, були істо-
рико-біографічні нариси про визначних осіб — “Арсений Мацеевич”,
“Князь Михаил Васильевич Скопин-Шуйский”, “Граф Н.П. Ру-
мянцев”, “Ближний боярин Афанасий Лаврентиевич Ордин-Нащо-
кин, один из предшественников петровской реформы”. Із розвитком

та історією освіти пов'язані дисертації: магістерська "Максим Грек и его время", докторська "Опыт исследования о культурном значении Византии в русской империи", праця "Русские университеты в связи с ходом общего образования".

У магістерській дисертації "Максим Грек и его время" історик широко використав видане Казанською Духовною Академією у 1859–1862 рр. повне зібрання творів Максима Грека, критично дослідив всю літературну діяльність Максима Грека, висвітлив важливі питання його біографії, намагався показати зв'язок цієї особистості із напрямком розумового і суспільного розвитку XV–XVI ст. ст. не лише у Росії, а й у Західній Європі. Але треба зауважити, що ця праця сприймається досить важко, напружено, вона обтяжена багатьма неодоладними подробицями, надоречною деталізацією, висвітленням другорядних подій і фактів. Відсутні ясна і логічна побудова праці, виважений аналіз історичних явищ, чіткі й обґрунтовані висновки³⁹.

Такі ж недоліки мала і докторська дисертація. Матеріал цієї роботи сприймається важче, ніж попередня праця про Максима Грека. Слушне зауваження В.Й. Ключевського до цієї праці щодо важливого історичного значення культури Візантії: "Візантійська освіченість — дуже складне явище: схід, античний світ, християнство перших віків — заповіли їй частини своїх різноманітних багатств. У ній відсутня внутрішня творча сила, перетворююча запозичені елементи у нову, самобутню цивілізацію. Але вона зберегла здобутки попередніх віків для засіву на свіжому, новому ґрунті"⁴⁰.

Підсумовуючи наукову діяльність В.С. Іконникова за 1867–1884 рр. у цілому, відзначимо, що центральне місце у науковій творчості вченого зайняли історіографічно-джерелознавчі праці, першочерговість проблематики яких характерна для всього наступного періоду його творчого складу. Інтерес дослідження поглядів, вчинків визначних державних, громадських діячів російської держави, висвітлення у зв'язку з цим суспільно-політичних рухів, становлення

певних прошарків суспільства, створення низки цікавих, ґрунтовних історико-біографічних нарисів. Історик не мав таланту оповідача, не любив у своїх працях і абстрагованих побудов. Свідомо займався найповнішим підбором фактичного матеріалу, його критичною оцінкою й найточнішим висвітленням подій. Ця первинна стадія історичного вивчення його задовольняла, справу ж художньої творчості чи філософського узагальнення вчень віддавав іншим⁴¹.

В.Б. Антонович працював у галузі історії Київської Русі, Правобережної України XVI–XVIII ст., Великого князівства Литовського. Вивчаючи історію Правобережної України, він порушив найважливіші питання (утворення Великого князівства Литовського, козацтва, гайдамаччини, селянства, міських класів, Церкви та інше). Майже всі вони розроблялись ним від початку, матеріали до них вишукувалися вченим безпосередньо у Київському центральному архіві. Праці вченого відрізняються широтою поставленої теми, новиною її розробки, ґрунтуються на архівному матеріалі. Праці заслуговують на увагу стислістю викладу, точністю, якістю⁴².

До історії українського козацтва, однієї з найулюбленіших тем, історик звертався впродовж всього життя. Представник школи документалістів, виразників народницько-демократичної концепції історії України він першим в українській історіографії розпочав широке узагальнення документів і фактів з історії козащини.

Передмова “Исследования о казачестве по актам с 1500 по 1648 год” (третя частина першого тому “Архіва Юго-Западной Руси”) втілила його погляди на розвиток факторів занепаду козащини на Правобережній Україні. Дослідження “Последние времена казачества на правой стороне Днепра по актам 1679–1716 гг.” (третя частина другого тому АЮЗР), що стала основою його магістерської дисертації, В.Б. Антонович присвятив саме цій темі. Оцінюючи цю роботу, його офіційний опонент М.П. Драгоманов назвав її видатним явищем в історичній літературі⁴³. На початку XVII ст., за відсутністю козацтва на Право-

бережжі, визвольний рух відродився у формі гайдамацького руху. Передмова "Исследование о гайдамачестве по актам 1700—1768 гг." (третья часть третьего тому АЮЗР) за своїм обсягом та науковим рівнем є однією із найбільших і найґрунтовніших праць історика. До сьогодні вона не втратила свого наукового значення. До досліджень В.Б. Антоновича про козацтво можна віднести також його передмову "О происхождении околичной шляхты в Юго-Западной Руси" (четвертая часть первого тому АЮЗР). Ці праці вплинули на визначення подальших шляхів наукового дослідження українського козацтва і для свого часу створювали своєрідну, узагальнюючу картину його народження і еволюції⁴⁴.

У передмові "Исследования о городах в Юго-Западной России" (пятая часть первого тому АЮЗР) В.Б. Антонович дослідив історію українських міст і міщанського стану, що перебували під володінням Литви та Польщі, коротко описав міста часів старої князівської влади із їх громадсько-віщовим характером. Історія українських міст окреслена також у двох працях В.Б. Антоновича: "Киев, его судьба и значение с XIV по XVI ст.ст." (1369—1569) та "Киевские войты Ходьки — эпизод из истории городского самоуправления в Киеве в XVI и XVII ст.ст." Обидві роботи висвітлювали зовсім не розроблений період української історії, стосовно якого склалися хибні уявлення (про запустіння київської землі після татарської навали, про нібито позитивний вплив Магдебурзького права на самоврядування міст)⁴⁵.

Становищу українських селян під Польщею В.Б. Антонович присвятив свою передмову "Исследование о крестьянах Юго-Западной России по актам 1700—1798 гг." (шестая часть второго тому АЮЗР). Дослідження "Очерк отношений польского государства к Православию и Православной Церкви" висвітлював правове становище Православної Церкви в Україні впродовж XIV—XVIII ст.ст, проводив основну думку щодо його погіршення із посиленням польського панування. У передмові "Об уни и

состоянии Православной Церкви с половины XVII — до конца XVIII ст. ст.” (перша частина четвертого тому АЮЗР), виданий у Києві у 1871 р., широко розкрито, як із запровадженням унії Польща пригнічувала Православ'я. Ця праця увійшла до першого тому монографії під назвою “Очерк состояния Православной Церкви в Юго-Западной России по актам 1650–1789 гг.”. У ній досліджено, як через католицьку й уніатську церкву здійснювалась духовна експансія в Україні польським урядом і шляхтою⁴⁶.

Політичний устрій Литовської держави від стародавніх часів до 1377 р. дослідив історик в “Очерке истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда”, що став його докторською дисертацією.

Треба зауважити, що власне В.І. Антонович поклав початок систематичним археологічним дослідженням в Україні. Його археологічна школа висвітлювала невідомі початкові періоди української історії через аналіз літописних фактів поруч із фактами археологічними. Вчений вважав археологічні матеріали такими ж джерелами історичної науки, як і літописи. І.Я. Лінниченко визнав археологічні роботи вчителя найкращими серед його праць через “обережність у висновках, дивовижну пильність, вражаючу спостережливість, злагожденість і систематизацію матеріалу, повільний метод, відсутній в інших його працях”⁴⁷.

Особливою заслугою професора Антоновича перед українською історіографією був початок створення київської документальної школи істориків, яка в особі його учнів заклала підвалини нової української історіографії. Роль В.Б. Антоновича дуже добре визначив О. Гермайзе: “Антонович — творець національно-української демократичної концепції України... Спроба створення української концепції історії України — головна заслуга Антоновича”⁴⁸.

Узагальнюючи наукову розробку проблем історії України вченими Київського університету св. Володимира

наголосимо, що всі вони у своїй творчості репрезентували історичну школу XIX ст. у цілому. Позитивістський метод складав її методологію. Об'єктивізм, наукова ґрунтовність у постановці проблем, тяжіння до вивчення історії України і окремих питань історії Росії, виявлення багатой джерельної бази, суворо-конкретний аналіз на підставі першоджерел — ці складові утворили її традицію.

Представник офіційно-охоронного напрямку російської історичної науки В.Ф. Домбровський започаткував краєзнавчу розробку історії Правобережної України, її ґрунтовне й об'єктивне архівне дослідження. Федераліст-народовець М.Т. Костомаров досліджував слов'янську міфологію у контексті реконструкції національної міфології. Просвітник-“шестидесятник”, представник державницької школи П.В. Павлов працював над вивченням доби Бориса Годунова, розробляв питання земських соборів. Вихованець народницького напрямку історичної школи І.В. Лашніков виступив блискучим новатором у царині розробки російської історіографії. В.С. Іконников входив до напрямку критичної розробки джерел петербурзької школи, працював у рамках офіційної російської історіографії, розробляв і втілював історіографічно-джерелознавчий аспект історичної школи Київського університету. Звернення В.Б. Антоновича безпосередньо до української історії дозволило набутти школі українознавчого характеру, знайшло послідовників серед студентів й молодих істориків, допомогло створити документальну історичну школу.

Таким чином, завдяки ґрунтовному, вираженому дослідженню істориками Київського університету XIX ст. проблем української та російської історії на основі чітко визначеного методу з урахуванням загальноісторичного процесу розвитку та досягнень у цій царині історичної думки, цей університет посів поважне місце серед кращих університетів Європи⁴⁹.

Треба зазначити, що історики Київського університету святого Володимира співпрацювали з істориками Київської Духовної Академії. Це ми можемо бачити на прикладі спільного проведення археологічних з'їздів⁵⁰, тісних наукових зв'язків між викладацькими корпораціями⁵¹. Десять викладачів КДА були членами Історичного Товариства прп. Нестора Літописця.

Бібліографічні зноски:

¹ Тарасенко О. Становлення та розвиток історичної освіти і науки у Київському університеті у 1834–1884рр. К., 1995.

² Тарасенко О. Вказ. праця. С. 21.

³ Тарасенко О. Вказ. праця. С. 21.

⁴ Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834–1884). С. 379–397.

⁵ Юбилей М.А. Максимовича. К., 1871. С. 73–74.

⁶ Биографический словарь... С. 724–728.

⁷ Тарасенко О. Становлення... С. 22.

⁸ Биографический словарь... С. 619–622.

⁹ Там же. С. 182–186.

¹⁰ Гербель М. Лицей князя Безбородько. // Гимназия высших наук и лицей князя Безбородько. С. 90.

¹¹ Биографический словарь... С. 283–297.

¹² Цит. за: Тарасенко О. Становлення... С. 26.

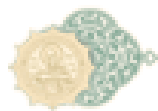
¹³ Тарасенко О. Становлення... С. 27.

¹⁴ Биографический словарь...

¹⁵ Павлов П.В. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. М., 1850. С. 132.

¹⁶ Романович-Славатинский О.В. Моя жизнь и академическая деятельность. Вестник Европы, 1903. Ч. 2. С. 619.

¹⁷ Цит. за: Тарасенко О. Становлення... С. 31.

- ¹⁸ Там же. С. 33.
- ¹⁹ Тарасенко О. Становлення... С. 35.
- ²⁰ Там же. С. 24.
- ²¹ Біографічний словарь... С. 357–364.
- ²² Там же. С. 228–234.
- ²³ Романович-Славатинський О.В. Вказана праця. С. 179.
- ²⁴ Сарбей В.Г. Один із перших істориків-академіків АН УРСР. До 125-ти річчя з дня народження В.С. Іконнікова. // УЇЖ, 1966. Ч. 12. С. 130–132.
- ²⁵ Біографічний словарь... С. 24–27.
- ²⁶ Тарасенко О. Становлення... С. 54.
- ²⁷ Данилевич В. В.Б. Антонович как профессор. // ЧИОНА, 1909, Кн. 21, С. 67.
- ²⁸ Кафедральне “вірую” Володимира Антоновича. // Київська старовина, 1992. Ч. 3, С. 66–67.
- ²⁹ Там же. С. 67–68. Тарасенко О. Становлення... С. 59–60.
- ³⁰ Там же. С. 64.
- ³¹ Костомаров М.І. Славянская мифология (извл. из лекций, чит. в университете Св. Владимира во второй половине 1846 г.). К., 1847. С. 113.
- ³² Попов П.Н. Костомаров — фольклорист і етнограф. К., 1968.
- ³³ Павлов П.В. О некоторых земских соборах XVI–XVII ст. ст. // ОЗ Ч. 2. С. 150–151.
- ³⁴ Питин А.Н. Характеристика литературных мнений от 20-х до 50-х годов. СПб., 1873. С. 194–195.
- ³⁵ Проблемы истории общественного движения и историографии. М., 1971. С. 293.
- ³⁶ Лашнюков И.В. Очерки русской историографии и истории. // Пособие по изучению русской истории критическим методом. К., 1874. Вып. II. С. 3.
- ³⁷ Там же. С. 1.
- ³⁸ Тарасенко О. Вказана праця. С. 83.

- ³⁹ Тарасенко О. Вказана праця. С. 84.
⁴⁰ Цит. за: Тарасенко О. Вказана праця. С. 86.
⁴¹ Там же. С. 92.
⁴² Там же. С. 92.
⁴³ Тарасенко О. Вказана праця. С. 94.
⁴⁴ Там же. С. 95.
⁴⁵ Там же. С. 96.
⁴⁶ Тарасенко О. Вказана праця. С. 99–100.
⁴⁷ Лінниченко І.А. В.Б. Антонович. М., 1910. С. 15.
⁴⁸ Гермайзе О. В.Б. Антонович в українській історіографії. // Україна. 1928. Кн. 5. С. 29.
⁴⁹ Тарасенко О. Вказана праця.
⁵⁰ Шип Н. Видавничі і просвітницькі діяльність Київської Духовної Академії. // Київська старовина. 1993. № 3. С. 11.
⁵¹ Там же. С. 10.

Використана література:

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834–1884).
2. Гербель М. Лицей князя Безбородько. // Гимназия высших наук и лицей князя Безбородько.
3. Данилевич В. В.Б. Антонович как профессор. // ЧИОНЛ, 1909. Кн. 21.
4. Гермайзе О. В.Б. Антонович в українській історіографії. // Україна. 1928. Кн. 5.
5. Кафедральне “вірую” Володимира Антоновича. // Київська старовина. 1922. Ч. 3.
6. Киреев Р.А. Из истории изучения отечественной историографии. // Проблемы истории общественного движения и историографии. М. 1971.

7. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. К., 1847.
8. Лашніюков И.В. Очерки русской историографии и истории. // Пособие по изучению русской истории критическим методом. К., 1874. Вып. II.
9. Лінниченко І.А. В.Б. Антонович. М., 1910.
10. Павлов П.В. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. М., 1850.
11. Павлов П.В. О некоторых земских соборах XVI–XVII ст. // ОЗ. Ч. 2. С. 150–151.
12. Питин А.Н. Характеристика литературных мнений от 20-х до 50-х годов. СПб., 1873.
13. Попов П.Н. Костомаров — фольклорист і етнограф. К., 1968.
14. Романович-Славатинский О.В. Моя жизнь и академическая деятельность. // Вестник Европы. 1903. Ч. 2.
15. Сарбей В.Г. Один із перших істориків-академіків АН УРСР. До 125-річчя з дня народження В.С. Іконнікова. // УІЖ, 1966. Ч. 12.
16. Тарасенко О. Становлення та розвиток історичної освіти і науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. К., 1995.
17. Шип Н. Видавничі і просвітницькі діяльності Київської Духовної Академії. // Київська старовина, 1993. № 3. С. 4–16.
18. Ювілей М.А. Максимовича. К., 1871.